

## כה. נקמה בגויים

### הנקמה במגילה

הנקמה בגויים היא שאלה ערכית ממדרגה ראשונה. ברור שאין שאלה זו מצטמצמת למגילת אסתר והיא עולה כבר כמדומה, בשירת הים,<sup>1</sup> אך במגילת אסתר יש לה ביטוי מיוחד. במסגרת זו יש להידרש גם למטרת כינוי המן 'אגגי', דבר היוצר זיקה, שהיא עצמה טעונה ליבו, בינו לבין עמלק הקדום, אך גם תיאורי הנקמה בכללותם דורשים הסבר, שיימקם אותם במסגרת היחס לגויים במקרא וכיחס למוסר הטבעי.

במגילה הנקמה מתוארת כך: "אשר נתן המלך ליהודים אשר בכל עיר ועיר והקהל ולעמד על נפשם להשמיד ולהרג ולאבד את כל חיל עם ומדינה הצרים אתם טף ונשים ושללם לבזו. ביום אחד בכל מדינות המלך אחשוורוש בשלושה עשר לחדש שנים עשר הוא חדש אדר. פתשגן הכתב להנתן דת בכל מדינה ומדינה גלוי לכל העמים ולהיות היהודים עתידים ליום הזה להנקם מאיביהם" (ח,יא-יג).

הדיון בנקמה חייב להתבצע בהקשר זה שבו נזכרה המילה במפורש. נציע שתי נקודות מבט הקשורות במגילת אסתר. האחת קשורה בהקשר המלכותי, והשנייה בהקשר של היחס לעמים.

### עוצמת המלך ועוצמת השנאה

תיאורי הנקם כאן קשורים בעוצמת המלך 'אשר נתן המלך ליהודים', ותיאור מגבלת הזמן 'ביום אחד בכל מדינות המלך'. ראוי להזכיר כי הכול מתנקז אל המלך. היחס בין אסתר לבין המלך אינו יחס של בעל ואישה, היא משתחוה לפניו. זהו יחס של מלך לנתינה. אין כאן צדק, אלא שרירותיות המתבטאת בגחמות. מי שהיום צריך להשתחוות כדי להשיג תוצאה מסוימת, יכול לגלות מחר כי מישוהו אחר השתחוה ושינה את כל מה שהושג על

1 בשירת הים אין אזכור מפורש של נקמה, אך יש מאבק של ה' בעמים ושליטיהם. דומה כי מותר לדבר על אווירה של נקמה.

ידי השתחוות קודמו. בנסיבות אלו יש מקום לנצל את הרגע, את 'היום' האחד שניתן כדי להשיג את התוצאה, שמי יודע אם תושג מחר.

אולם, כל זה אינו בגדר הסבר מוסרי מספק, אם לא היו הדגשות של אויבים. נוכחות האויבים עולה שוב ושוב: "להקהל ולעמד על נפשם להשמיד ולהרג ולאבד את כל חיל עם ומדינה הצרים אתם טף ונשים ושללם לבזו" (ח,יא). אמנם 'טף ונשים' אינם אויב במובן המקובל, אך ההתחלה היא ב'חיל כל עם ומדינה הצרים אותם'.

ברוח דומה: "ביום אשר שברו איכי היהודים לשלוט בהם ונהפוך הוא אשר ישלטו היהודים המה בשנאייהם. נקהלו היהודים בעריהם בכל מדינות המלך אחשוורוש לשלח יד במבקשי רעתם" (ט,א-ב); "ויכו היהודים בכל איביהם מכת חרב והרג ואבדן ויעשו בשנאייהם כרצונם" (ט,ה); "ושאר היהודים אשר במדינות המלך נקהלו ועמד על נפשם ונוח מאיביהם והרוג בשנאייהם חמשה ושבעים אלף" (ט,טו). ובציון החג: "כימים אשר נחו בהם היהודים מאיביהם" (ט,כב).

באופן כללי המסר די ברור, והוא עומד בניגוד מסוים לתפיסה ששרטטנו לעיל המעמידה את הכול על המלך. מסתבר שכדי להוציא את ההוראה לפועל יש צורך גם בתשתית של שונאים. המגילה אמנם מתארת את המלך כמי שלא שואל על זהות המושמדים,<sup>2</sup> אך כשהדברים מגיעים לידי מימוש, עומדת כאן תשתית של שנאה שצריך לדון במקורה.

### אנטישמיות קדומה

מבחינה מסוימת מגילת אסתר מציגה את המציאות האנטישמית הראשונה במקרא. ברור שיש שנאה מצרית לעברים במצרים וגלות מצרים היא מודל מסוים לגלות הנוכחית. במצרים יש ציבור לאומי מוגדר שהעוינות כלפיו היא לאומית. יחד עם זאת, ניתן לומר כי הייתה עוינות של מצרים גם נגד עבדים וגם נגד עמים אחרים. באסתר אין קיבוץ לאומי מוגדר. הוא מפורז ונמצא בכל מקום: "אל כל היהודים אשר בכל מדינות המלך אחשוורוש הקרובים והרחוקים" (ט,כ). זו היא שנאה המיוחדת ליהודים באשר הם יהודים. יש בתנ"ך קצת גילויי שנאה כאלו, במיוחד בספר תהילים,<sup>3</sup> אך בספוריו עם ישראל מצטייר כעם מן העמים. כאן כגורם מעורר שנאה שבפועל אינו יכול לגרום נזק. לא ברור גם מה הרקע לשנאה זו, וזה שונה מהמצב בעזרא ונחמיה, שבהם בסופו של דבר יש מחלוקת על השלטון בארץ ישראל.

2 ראו לעיל פרק כ"א.

3 למשל בתהילים פ"ג מתוארת כמדומה אווירת שנאה מיוחדת במינה לעם ישראל - שנאה כללית וגורפת להם ולאלוהיהם.

מה שמדגיש מאוד את ההיווצרות של מן אנטישמיות שכזו הוא ההתייחדות של גויים: "ורבים מעמי הארץ מתיהדים כי נפל פחד היהודים עליהם" (ח,יז); "קִימוּ וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם ועל כל הנלוים עליהם" (ט,כז). רוצה לומר, פועל כאן המנגנון המוכר של 'אם אינך יכול להיאבק בו הצטרף אליו'!

ראוי לומר כאן דבר מה על התואר 'אגגי'. כמו ש'יהודי' הוא תחליף ל'בני ישראל' של המקרא – 'אגגי' הוא תחליף לעמלק. ברור שהוא מעצים מאוד את השוני בין שני 'השחקנים במגרש הזה'. זה מלמד על העתקת האיכה הקדמונית, שאולי מקורה בריאליה של נורדים בנגב – עמלק הפוגע בתושבי ספר המדבר, למציאות הכל כך שונה של ממלכת אחשורוש.

### פוליטיקה מקומית

ההסבר על הגלות שהוצע לעיל מתחזק כמובן לאור אזכורי ה'פחות': "וכל שרי המדינות והאחשדרפנים והפחות ועשי המלאכה אשר למלך מנשאים את היהודים כי נפל פחד מרדכי עליהם" (ג,ט). ברור שמצוירת כאן פוליטיקה מקומית חזקה ועולה שאלת זיקתה למרכז. כאן יש מקום להיעזר בדגם של ספרי עזרא ונחמיה ולהעתיקו לכל מדינה ומדינה. כלומר להתבונן במציאות של מיעוט חזי שלא בארצו, התלוי בשליט המקומי שמקבל לעתים צווים מלכותיים.

כללו של דבר, בצד הרמיזות לשנאה מושרשת – לא רציונלית, נגלה גם רמיזות הפוכות. באווירה של המגילה יש יסודות ריאליים, ובוודאי שאין רוח מיסטית. בנסיבות אלו שנאת היהודים נובעת מהתבוללות שנכשלה, פוליטיקה מקומית קנטרנית וכמקובל בכגון אלו, גורמים אנושיים לרוב. המסר הבעייתי הוא כמובן הדינמיקה השלילית של תהליך השנאה. סיפור המגילה הציל את היהודים ועורר 'גיוור' שבלשון המעטה יוגדר כ'גיוור' שלא לשמו. אולם, אהבת יהודים לא צמחה ממנו. הצד הלא-רציונלי של השנאה צומח בסופו של דבר מהצטברותה, מהמיתוסים שנבנים לאורך הדורות. אשר על כן, גם אם המאבק באויבים היה מוצדק מוסרית, הניצחון בנסיבות שהושג לא בישר טובות!

### ההשוואה למקרא – תהילים כ"ב

כדי להשוות למקרא נצטרך להרחיב מאוד את היריעה, נסתפק אפוא בהשוואה קצרה לתהילים פרק כ"ב. המשורר – המתפלל בבטחונו כי תפילתו נענתה, מקבל על עצמו לפאר את אלוהיו ולספר תהילתו: "אספרה שמך לאחי בתוך קהל אהללך. יראי ה' הללוהו כל זרע יעקב כבדוהו וגורו ממנו כל זרע ישראל... כי לא כזה וללא שקץ ענת עני ולא הסתיר פניו ממנו ובשןעו אליו שמע" (תהילים כב,כג-כה). להכרזה זו על נפלאות ה' קהל

נמנעים ברור – 'אחי', 'בתוך קהל' כנראה קהל שומעיו שממנו עובר ל'כל זרע יעקב'. הדגש כאן הוא אפוא לאומי! אולם, ההכרזה איננה נעצרת בגבולות הלאומיים! "יזכרו וישבו אל ה' כל אפסי ארץ וישתחו לפניך כל משפחות גוים. כי לה' המלוכה ומשל בגוים" (תהילים כב,כח-כט). ההכרזה הלאומית עוברת אפוא למעגל האוניברסלי. המשורר שפתח בתשועה אישית מוביל את תודתו ממעגל למעגל עד 'אפסי ארץ'. האוניברסליות נשזרת בלאומיות עד שיהיו למקשה אחת. ומעניין שמתוך ההכרה בצורך להתחבר לעולם ומלואו, צומחת התודעה הלאומית החדשה – 'עם נולד'! "יבאו ויגידו צדקתו לעם נולד כי עשה" (תהילים כב,לב).

הנה כי כן, הפרק מתחיל במצב של "אלי אלי למה עזבתני רחוק מישועתי דברי שאגתי" (תהילים כב,א), פורש כנפיו הרחק מעבר להתמקדות בעצמי. דרשנות חז"ל ייחסה את הצרה העומדת ביסוד הפרק לצרה שהייתה בימי מרדכי ואסתר. אנו בדרשנותנו מבקשים לראות גם את 'יזכרו וישבו אל ה'' כחלק מתפיסת פורים, פורים שלא ייעצר בגבולות הלאומיים ולא יצטמצם בנקמה בגויים.